

PEDAQOGİKA

Mətanət Hüseynova
Bakı Dövlət Universiteti

MAARİFLƏNDİRMƏ PROSESİNDƏ TELEVİZİYANIN CƏMİYYƏTƏ ƏSAS TƏSİR FORMALARI

Açar sözlər: *televiziya, maarifləndirmə, sosial həyat, psixoloji təsir, fizioloji təsir*

Keywords: *television, enlighten, social life, psychological impact, physiological influence*

Ключевые слова: *телевидение, просвещение, социальная жизнь, психологическое воздействие, физиологические эффекты*

Kütləvi informasiya vasitələrinin cəmiyyət üzərində təsirləri məsələsi hər zaman aparılan araşdırmaların əsas mövzusu olmuşdur. Bu baxımdan televiziya görüntü və səsi bir yerdə istifadə etməklə çox mühüm təsirə malikdir. Çünki bir görüntü minlərlə kəlməni əvəz etməyi bacarır. Görüntünün sahib olduğu güc səsi də bir növ gücsüzləşdirir. Bu baxımdan görüntünün yayımlanması zamanı çox diqqətli olmaq lazımdır. Çünki televiziya çox yaxşı təbliğat və cəmiyyəti istiqamətləndirmək gücünə malik vasitədir.

Televiziya ümumi nöqtəyi-nəzərdən götürüldükdə hansı funksiyanı icra etməsindən asılı olmayaraq, cəmiyyətdə maarifləndirmə prosesini həyata keçirir. Televiziya bu funksiyanı həyata keçirərkən, həm də ciddi şəkildə cəmiyyətə təsir edir, böyük izləyici kütləsinin eyni anda eyni məsələ ətrafında düşünməsini, diskussiyasını təmin etmiş olur. Bu təsir elə ilk növbədə onun yayım müddətində insanları ekrana baxmağa məcbur etməsi ilə əlaqədardır. Bu, həm də insanların oxumaq, gəzmək, istirahət etmək üçün ayrılan asudə vaxtlarını televiziya ekranı qarşısında keçirmələri deməkdir. Televiziya ekranı qarşısına keçən şəxs baş verən hadisələri görüntü və səsə vəhdətindən formalaşmış şəkildə rahat və asan şəkildə izləyərək maariflənir, hadisələrdən xəbərdar olur. Belə müsbət təsirlə yanaşı, televiziya ekran qarşısındakı şəxsin ailəsi, evi ilə bağlı problemlərin həlli üçün lazımı vaxtını da alaraq, onu sosial məsuliyyət və vəzifələrindən də uzaqlaşdırır.

Media nəzəriyyəsi ilə bağlı araşdırmalar aparən fransız sosioloqu Cean Baudrillardın sözlərinə görə, cəmiyyətə verilən xəbərlərlə auditoriyanın istənilən formaya salınacağı, xəbər və mesajlarla ictimai enerjinin məhv ediləcəyi düşünülür. Lakin bu fikri doğru saymaq düzgün deyil. Çünki xəbər kütlənin enerjisini yox etmir, əksinə getdikcə böyüyən kütlə yaradır [1, s.23].

Televiziyanın cəmiyyətə təsir mexanizminə gəldikdə, burada 3 əsas təsir istiqamətini qeyd etmək lazımdır:

- sosial;
- psixoloji;
- fizioloji.

Müasir dövrdə bu təsirlər vərdiş halına gəlmiş, uşaqlar, yeniyetmələr, gənclər, bu çərçivədə doğulub böyüdükləri və həyatlarını daha çox bu vasitələr ilə uyğunlaşdırdıqları üçün bunların dəqiq müəyyənləşdirilməsi bir qədər çətindir. Televiziyanın sosial təsirləri onun ailədaxili münasibətlərə, asudə vaxta, təhsilə, davranışlara və iqtisadiyyata təsiri ilə də əlaqədardır. Hər evə yeni girən televiziya ailənin özünü bu vasitəyə uyğunlaşdırmasını tələb edir. Əks təqdirdə onu alan şəxs öz məqsədinə çata bilməz. Yemək yeyərkən, yatarkən, gəzərkən, hətta, evə qonaq gəldiyində belə televiziyanın bəzən görünməz, bəzən də görünən təsirləri mövcuddur. Televiziyanın ailədaxili münasibətlərə təsirləri düşündüyümüzdən bəlkə də daha çoxdur. Televiziya proqramlarının gecə yaralarına qədər davam etməsi, yuxu sistemini pozması, ailəni bir yerə yığmaq bacarığı, ailənin gedəcəyi yeri televiziya proqramlarına, verilişlərinə görə təyin etməsi, xüsusilə televiziyanın az yayıldığı ərazilərdə insanların bu kütləvi informasiya vasitəsinin olduğu yerlərdə, evlərdə toplanması ailə münasibətlərinə ciddi şəkildə təsir göstərir.

Televiziyanın ailə münasibətlərinə təsiri onları bir araya toplamaqda, onların birlikdə vaxt keçirməsində mühüm rola malikdir. Lakin ilk dövrlərlə müqayisədə indi bu vəziyyət bir qədər dəyişmişdir. Belə ki, əvvəllər tək kanal mövcud olduğundan insanların bir yerə toplaşması və eyni kanalı heç bir problemsiz izləməsi daha asan olsa da, sonradan kanalların sayının artması ailə üzvləri arasında fikir ayrılığına səbəb olmuşdur. Bəzən hətta eyni verilişə baxarkən də ailə üzvləri arasında mübahisə yaranır. Bu isə eyni verilişdə bəhs edilən mövzuya baxış bucağının fərqli olması, fikir ayrılığı ilə bağlıdır.

Televiziyanın asudə zamanı təsirinə gəldikdə, qeyd etmək lazımdır ki, televiziya cəmiyyətə hər hansı məlumatı ötürərkən həm də onun asudə vaxtını əlindən almış olur. Təbii ki, burada müsbət cəhət onun verilən informasiya ilə önəmli bilgiler qazanmaqla maarifləndirilməsi olduqda həmin asudə vaxtın səmərəli dəyərləndirildiyini demək mümkündür. Çünki sərbəst qalan zamanını faydalı keçirən şəxs o müddətdə yeni informasiyalar əldə edir. Lakin televiziyanın asudə vaxta təsiri bəzi mənfi hallarla da xarakterizə olunur. Buna asudə vaxtda izlənen, lakin heç bir məlumat xarakteri daşımayan, məna yükü olmayan verilişlər, xüsusilə əyləncə tipli verilişləri daxildir. Həmçinin, asudə vaxtda qeyd edilən əyləncə tipli verilişlərinə baxılması insanları xəbər proqramlarından, opera, teatr, yaxud film izləməyə getmək kimi sosial məşğuliyyətlərdən də uzaqlaşdırır.

Bir çox ölkələr televiziya əsasən təhsil, öyrətmə vasitəsi kimi baxırlar. Televiziyanın sahib olduğu üstünlüklər də bu baxımdan ona geniş imkanlar verir. Televiziyadakı təhsil proqramları ünvanlandığı auditoriya baxımından 2 əsas qrupa bölünür:

- uşaqlar üçün yayımlar;

- yeniyetmələr üçün yayımlar.

Bu qruplar özləri də daha kiçik qruplara bölünə bilirlər. Bu gün sırf idman, xəbər, əyləncə və s. üçün yaradılan kanallardan başqa, yalnızca təhsil vermək üçün formalaşan kanallar da mövcuddur. Hətta, İtaliyanın cənubunda oxumağı və yazmağı bacarmayanlara bunları öyrətmək məqsədilə “Tele-Scuola”nın həyata keçirdiyi ardıcıl yayım proqramları ilə oxumağı və yazmağı bilməyənlərin sayı qısa müddətdə əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır. Buna, eyni zamanda, spesifik layihə şəklində Hindistanda həyata keçirilən radio-televiziya yayımlarını göstərmək olar. Bu yayımların kənddə yaşayan əhalinin təhsil səviyyəsinin artmasında çox mühüm rolu vardır. Afrikada da həyata keçirilən bu cür radio və televiziya yayımlarının əhalinin maariflənməsində çox böyük təsiri olmuşdur. Bu tipli layihələr içərisində isə ən əhəmiyyətlisi və diqqət çəkəni isə YUNESKO-nun dəstəyi ilə baş tutanlardır. Həyata keçirilən bu layihələrlə Hindistana yaxın ərazilərdə, Seneqal, Qana, Fildişi sahili, Niger və Nigeriya kimi Afrika ölkələrində radio-televiziya yayımları ilə təhsil verilir, sağlamlıq, ətraf mühit, düzgün qidalanmaq, oxumaq-yazmaq kimi mövzularda yayımlar hazırlanır, bəzi yerlərdə isə daha çox qadınlar hədəf olaraq seçilir [2, s.94].

Televiziyanın audiovizual xüsusiyyəti uşaqların təhsilində, maariflənməsində böyük rola malikdir. Bu sahədə aparılan araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, televiziya izləmək məktəbəqədərki dövrdə uşaqların bilik səviyyəsini artırır. ABŞ-da bu istiqamətdə aparılan bir araşdırmaya əsasən, televiziyanın bu təsiri onu izləməyən uşaqlara nisbətdə 58% çoxdur. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, aparılan araşdırmalarda televiziyanın məktəb dərslərinə təsirinin ümumi mədəni təsirlə müqayisədə az olduğu müəyyənləşdirilmişdir. İngiltərə, Kanada, ABŞ və Yaponiyada həyata keçirilən araşdırmalarda da bu amil özünü göstərmiş, hətta televiziya vasitəsilə əldə edilən ümumi mədəni biliklərin qəbul imtahanlarında ümumi məlumat və mədəniyyətlə bağlı testlərdə özünü daha çox göstərdiyi ortaya çıxmışdır [3].

Qeyd etmək lazımdır ki, televiziya ilə verilən məlumatların qəbulu və tətbiqi televiziyaadan olduğu qədər, həm də onun qəbuledicilərindən, yəni tamaşaçılardan asılıdır. Bu isə əsas olaraq alıcı kütlənin təhsil səviyyəsi, cins, yaş müxtəlifliyi və s. amillərlə əlaqədardır. Çünki, aparılan araşdırmalara əsasən, bir qədər məlumatlı, yaxud təhsilli olanlar təhsili heç olmayanlara, qadınlar kişilərə, gənclər yaşlılara nisbətdə verilən məlumatları daha tez qəbul edir və uzun müddət yaddaşında saxlaya bilər.

Televiziya cəmiyyət həyatının bir sahəsinə təsir etdiyi zaman sosial həyatın digər tərəfləri də istər-istəməz ondan təsirlənir. Bu baxımdan televiziyanın insan davranışlarına təsiri də qaçılmazdır. Davranışlara təsir amili sosial həyata təsirin digər aspektləri ilə əlaqədar olduğundan davranışda özünü göstərən xüsusiyyətlər də burada özünü göstərə bilər. Lakin, bunlardan başqa, fərqli davranış formaları da mövcuddur. Bu təsiri yaradan isə əsas olaraq xəbər, təbliğat və reklam yayımlarıdır. Yenə də qeyd etmək lazımdır ki, bu yayım formaları cəmiyyəti müsbət istiqamətdə maarifləndirməklə ictimai rəyin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Televiziyanın davranışlara təsiri ölkədə baş verən siyasi proseslər vaxtı da özünü

göstərir. Xüsusilə seçki prosesləri ərəfəsində namizədlərin televiziya ilə çıxışları, onlara müraciətləri çox vaxt seçiləcək namizədin, seçicinin özü üçün kimə səs verəcəyini müəyyənləşdirməsində mühüm rol oynayır. Buna nümunə olaraq ABŞ-da 1960-cı illərin prezident seçkiləri zamanı çox da məşhur olmayan prezidentliyə namizəd Kennedinin televiziya tez-tez görünməsinin təsiri idi ki, o, seçkilərdə qalib gəlməyi bacarmışdır [2, s.97].

Təbliğət və reklamın digər təsiri isə reklam olunan məhsulların ictimaiyyət tərəfindən daha tez qəbul olunması və ona marağın yaranması ilə bağlıdır. Lakin bu, hər zaman müsbət effekt vermir. Çünki insanlar bəzən düzgün maariflənmədiyindən yanlış istiqamətə, yaxud yanlış məhsula doğru yönəlirlər ki, bu da onların həm maddi, həm də mənəvi baxımdan zərər çəkməsinə səbəb olur.

Bildiyimiz kimi, televiziya, xüsusilə özəl televiziya yüksək reyting qazanmaq və bununla əlaqədar olaraq reklamdan daha çox gəlir əldə etmək məqsədinə xidmət edirlər. Bütün proqramlar bu əsas məqsədə yönəlir, ona uyğun hazırlanır və təqdim olunur. Hətta, bunun üçün yalnız əyləncə deyil, xəbər proqramlarından da istifadə edilir. ABŞ-da televiziyanın ilk çağlarında xəbərlərdən qazanc əldə edilməsi əsas məqsəd kimi götürülmüş, xəbər bülletenləri üçün sponsorluq razılaşmaları imzalanmışdır. Matelskinin yazdığına görə, NBC xəbər yayımlarına başladığı ilk illərdə “Camel” siqaretləri ilə sponsorluq razılaşması imzaladığı üçün xəbərlərdə siqar çəkən insanların görüntüsü yayımlanırdı [4, s.31].

Televiziyanın uşaq və gənclərin davranışlarına təsiri yaşlı nəsillə müqayisədə daha çoxdur. Xüsusilə televiziya görüntü amili ilə əlaqədar olaraq bu təsirlərin müsbət və mənfi xarakterli olduğunu qeyd etmək lazımdır. Dövlət televiziyalarından fərqli olaraq bəzi özəl televiziyalarda diqqət çəkmək məqsədilə dramatik yayımların həyata keçirilməsi, konfliktlərə geniş yer verilməsi uşaqları şiddətə təşviq etdiyi ABŞ-da bu istiqamətdə aparılan araşdırmalarla da sübuta yetirilmişdir.

Televiziyanın sosial təsirləri içərisində onun iqtisadiyyata təsiri xüsusilə qeyd edilməlidir. Bu təsirlər əsas olaraq yayım proqramlarından yaranan təəssürat deyil, onların izlənməsi ilə əlaqədar meydana çıxan xüsusiyyətlərdir. Buraya həmçinin rəqabət şəraitinin mühüm elementi olan reklam yayımları ilə bağlı xərclər də daxildir.

Televiziya cəmiyyətin sosial həyatı ilə bərabər, onun psixoloji həyatına da təsir edir. Sosial-psixoloji təsirlər adlandırılan bu xüsusiyyətlər xüsusilə görüntü amilinin olmadığı radioda daha çox özünü göstərir. Radionun yalnız səs effektinə malik olması fərddə ona uyğun xəyal gücünün yaranmasına səbəb olur. Səsin verdiyi mesajlar şəxsin təxəyyülünə uyğun formaya salınır. Xüsusilə, dramatik proqramlarda xəyal gücündən daha çox istifadə olunur. Televiziya isə xəyal gücü, təxəyyül amili görüntünün mövcudluğu ilə əlaqədar olaraq daha azdır. Bunun əvəzində isə diqqətin cəmlənməsi kimi başqa psixi vəziyyət ortaya çıxır. Bu da öz növbəsində digər fakt və hadisələrə diqqətin azalmasına, passivləşməyə, zehni tənbelliyə səbəb olur. İngilis tədqiqatçısı V.Belson 1957-ci ildə apardığı bir araşdırmada televiziyanın tamaşaçının maraq, hərəkətilik və təşəbbüskarlığını azaltdığını qeyd etmişdir.

Oxşar mövzuda araşdırma aparən Amerika tədqiqatçısı Qari Steyner isə televiziya yayımlarının 49%-nin tamaşaçıda zəiflik, 13%-nin yorğunluq və yuxu, 6%-nin isə tənbellik və kefsizlik yaratdığını müəyyən etmişdir. Steyner həmin tədqiqatda həmçinin televiziya yayımlarının tamaşaçıların 14%-nin diqqətini cəlb etdiyini, həyəcanlandırtdığını, 27%-nin isə xoşbəxt olmasına səbəb olduğunu bildirmişdir [5, s.61-68].

Televiziyanın fiziki, yaxud bioloji təsirləri xüsusilə televiziyanın geniş yayılması ilə əlaqədar ortaya çıxmışdır. Aparılan araşdırmalarda televiziyanın insanların sağlamlıqlarına zərər verdiyi, xüsusilə gözlərdə zəiflik, baş gicəllənməsi, əsəb pozğunluğu kimi xəstəliklərə səbəb olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Dayanmadan televiziya baxmaq bədənin saatlarla hərəkətsiz vəziyyətdə qalması ilə əlaqədar olaraq həzm sisteminin pozulmasına da səbəb olur.

Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, televiziyanın ictimai şüuru formalaşdırmaqda, şəxsiyyətyönümlü təlim-tərbiyə prosesinin təkmilləşməsində bu tarixi ənənələri ehtiva edən konsepsiyalara bu gün də ciddi ehtiyac duyulur.

Müasir şəraitdə də televiziyanın ictimai-mədəni təsir sferaları yeni innovativ metodları özündə ehtiva edir.

Ədəbiyyat

1. Aziz A. “Radyo ve televiziya giriş” (genişletilmiş 2. basım), Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları NO.460, Ankara, 1981.
2. Baudrillard J. “Sessiz yığınların gölgesinde ya da toplumsalın sonu”, tərc. Oğuz Adanır, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 1991.
3. UNESCO, “The effects of television on children and adolescents” No 43, Paris, 1964.
4. Matelski M.J. “Tv haberciliğinde etik”, tərc. Bahar Öcal Düzgören, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.
5. Steiner G. “The people look at television”, Knoff, New York, 1963.

Summary

The Main Types of Television Influence on Society in the Enlightenment Process

The article describes the impact of the media on society. From this point of view, television has a very important influence on the use of images and sound. Because an image can replace thousands of words. Thus, there are three main mechanisms of the impact of television on society: social, psychological and physiological.

Резюме

Основные формы влияния телевидения на общество в процессе просвещения

В статье рассматривается влияние средств массовой информации на общество. На телевидении большое внимание уделяется использованию изображений и звуков, так как зрительное и слуховое восприятие способно заменить тысячи слов. Таким образом, существует три основных механизма воздействия телевидения на общество: социальный, психологический и физиологический.

Rəyçi: f.ü.e.d. A.Məmmədli